

СТРУКТУРА І СЕМАНТИКА МОВНИХ ОДИНИЦЬ

Арешенков Ю.О.
канд. філол. наук, професор

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯК ОСНОВНЕ ПОНЯТТЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ

У статті з'ясовуються суть функціонального підходу до вивчення мовних явищ, загальні принципи функціональної граматики та роль граматичних категорій у формуванні функціонально-семантичного поля.

Відомо, що всякий об'єкт, у тому числі і мова, може досліджуватися на основі трьох підходів. По-перше, генетичного, коли простежується генеза тих чи інших мов, мовних форм (порівняльно-історичне мовознавство). По-друге, структурного, коли виявляються відношення між компонентами мовної системи (лінгвістика дескриптивна, генеративна). По-третє, функціонального, коли з'ясовується призначення як компонентів системи, так і мови в цілому (функціональна граматики, стилістика).

Очевидно, що функціональний підхід дає можливість більш адекватно інтерпретувати мовні явища, оскільки засоби різних мовних рівнів розглядаються в єдиній системі (на основі спільності їх семантичних функцій), що дозволяє розкривати закономірності взаємодії текстових одиниць, лексики та контексту. Функціональна граматики базується на принципі єдності системно-структурного та функціонального аспектів, який практично втілюється в аналізі від функцій до засобів і від засобів до функцій. Двосторонній підхід до опису мовних явищ зумовлений тим, що 1) певна функція може бути реалізована різними засобами, а певний засіб може мати різні функції; 2) багатоманітність мовних значень зумовлює багатоманітність формальних засобів; 3) у мовленнєвій діяльності для мовця актуальним є спрямованість від смислу до зовнішніх засобів його вираження [1, с. 565].

Традиція функціональної граматики бере свій початок із праць В.Гумбольдта, в яких чітко спостерігається системно-функціональний підхід до мовних явищ, які він намагається аналізувати з позиції діяльнішої парадигми. Основоположником системно-функціональної парадигми в лінгвістиці вважають Ш.Балл і, який створив лінгвістичну доктрину, за якою функціонування мови детермінується позамовними чинниками, а завдання лінгвіста - описати детермінаційні залежності між фактами мови та явищами суспільного життя. Ідеї функціоналізму знаходять розвиток у роботах О.О.Потебні, О.М.Пешковського, В.Матезіуса, Р.О.Якобсона, Е.Бенвеніста, А.Мартіні та ін. Швейцарський мовознавець А.Фрей так формулює принципіву відмінність нормативної та функціональної граматики: «Нормативна граматики це дисципліна чисто описова, яка лише описує

правила системи, але не пояснює їх. Функціональна лінгвістика в кінцевому рахунку має пояснити, як існують, підтримуються або замінюються правила системи» [2, с. 8].

Функціональна граматики розглядає не лише граматичний рівень, але й систему мовних одиниць різного рівня - морфологічного, синтаксичного, словотвірного, лексичного, - що виконують спільну функцію на основі семантичної спільності. Під функцією мовної одиниці розуміють як притаманну їй у мовній системі здатність виконувати певне функціональне призначення у мовленні, так і результат функціонування, тобто реалізоване призначення. Теорія функціональної граматики базується на кількох принципах:

- певна функція може бути реалізованою різними мовними засобами, а той самий засіб може мати різні функції;

- багатоманітність мовних значень зумовлює багатоманітність формальних засобів;

- у мовленнєвій діяльності для мовця актуальним є спрямованість від смислу до зовнішніх засобів його вираження.

Передумови взаємодії граматики і лексики закладені в самій структурі граматичної будови, оскільки в ній виділяється центр, де зосереджено власне граматичні ознаки, та периферія, у якій представлені явища з поєднаними ознаками граматики і лексики (наприклад, лексико-граматичні розряди істота-неістота, кількісні і порядкові числівники тощо). Причому, системно-структурна організація категоріальних явищ виходить за межі окремого мовного рівня і може включати в себе різнорівневі системи, засновані на взаємодії морфологічних, синтаксичних, словотворчих і лексичних елементів.

Єдність морфологічних категорій та всіх неморфологічних (контекстуальних) засобів вираження певного граматичного значення дістало назву функціонально-семантична категорія, або функціонально-семантичне поле. Термін функціонально-семантичне поле (далі - ФСП) відбиває уявлення про множину мовних засобів взаємної дії в їх системно-структурній організованості. В основі кожного ФСП лежить певна семантична категорія, семантичний інваріант, який об'єднує різнорідні мовні засоби та зумовлює їх взаємодію. Це й дало підставу для паралельного терміна «функціонально-семантична категорія», в якому відбито семантико-категоріальний аспект того самого явища.

ФСП характеризується функціональною повнотою та формальною необмеженістю. Перша характеристика виявляється в тому, що ФСП охоплює всю сферу функцій, які базуються на певній семантичній категорії. Наприклад, темпоральність включає в себе і ті відношення, які знаходяться поза межами граматичних форм часу: «близьке» - «віддалене» минуле / майбутнє *щойно - давно, зараз - нескоро*. У свою чергу, семантична категорія, що лежить в основі ФСП може виражатися як морфологічними, так і синтаксичними, словотвірними та лексичними засобами. Граматичні

одиниці, класи та категорії при цьому залишаються вихідними системами для функціонально-семантичних полів. Потенціал функціонування граматичних форм має стохастичний характер і корелюється, в першу чергу, комунікативно-прагматичними умовами та інтенцією. «Вибір саме цієї форми визначається залежно від того смислу, який мовець хоче виразити в конкретних умовах мовлення. Орієнтуючись на необхідний (намічуваний) смисл, що формується в процесі співвіднесення із створюваним формальним вираженням, але який усе ж випереджає конкретні зовнішні мовні форми, в які він втілюється, мовець намагається знайти найбільш адекватні мовні засоби - і в цьому процесі пошуку він зважає на потенції лексем, форм і конструкцій, що входять у його компетенцію» [1, с. 99].

Основними ФСП є такі: **темпоральність**, засобами вираження якої є час дієслова, а також іменні, прислівникові та описові засоби передачі часових відношень; **модальність**, яка виражається способом дієслова, а також модальними словами та зворотами; **персональність**, що реалізується особовими формами дієслова, займенниками, а також іменниками у функції підмета, непрямого суб'єкта, вставного компонента; **асиєктуальність** - вид та інші засоби вираження значення характеру протікання дії, наприклад, способи дієслівної дії. В основі кожного ФСПГ лежить певна семантична категорія, той інваріант, який об'єднує різні мовні засоби та зумовлює їх взаємодію. Тому найбільш вичерпною нам видається дефініція, що визначає одне із центральних понять функціональної граматики як систему морфологічних, синтаксичних, лексичних засобів мови, що функціонально взаємодіють на основі спільної семантичної категорії [1, с. 566].

Свого найбільш повного і завершеного виду ідея функціонально-семантичного поля знайшла в працях О.В.Бондарка. Проблема поля розглядається ним у різних аспектах, зокрема: принципи виділення ФСП; система ФСП (основні угруповання полів, їх перегини, взаємні зв'язки); типи ФСП (що базуються на граматичних категоріях, на синтаксичних конструкціях, на різних поєднаннях морфологічних і синтаксичних засобів, моноцентричні і поліцентричні, сильно і слабо центровані); питання про семантичну доміную ФСП: співвідношення конкретно-мовного й універсально-понятійного аспектів поля (функціонально-семантичне і понятійне поле); порівняльні і діахронічні аспекти теорії поля; ФСП в проекції на мовну систему і на висловлення; типові категоріальні ситуації як поняття, що представляють проекцію ФСП на висловлення [4].

Теорія функціонально-семантичного поля дає можливість створити граматику, яка будується на базі опису системи ФСП певної мови. Якщо традиційна граMATика йде від форми до значення, то в граматиці нового типу використовується протилежний напрям - від семантичних категорій до формальних засобів їх вираження. Крім того, граматичні категорії у функціональній граматиці розглядаються у складі того або іншого ФСП, у взаємодії з іншими його компонентами (наприклад, категорія виду - як граматичний центр поля аспектиальності).

Таким чином, з погляду функціональної граматики морфологічна категорія кваліфікується як структурний центр, навколо якого формуються не лише морфологічні, але й синтаксичні, лексичні і словотвірні засоби. Такі «сторонні змістовно-формальні єдності, що об'єднують різнорівневі мовні елементи із загальною семантикою та спільним функціональним значенням є особливим аспектом граматичної будови мови і тому дістали окрему, самостійну кваліфікацію - функціонально-семантичне поле.

Список використаної літератури

1. *Лингвистический энциклопедический словарь*. - М.: Сов. энциклопедия, 1990. - 685 с.
2. *Слюсарева Н.А.* Проблемы функциональной морфологии и современного английского языка. М.: Наука, 1986. - 215 с.
3. *Методологические проблемы языкознания*. М., 1988.
4. *Бондарко А.В.* Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. - Изд.3. - М.: Наука, 2003. - 208 с.

Summary

In the article essence of functional approach to the study of the linguistic phenomena is turned out, general principles of functional grammar and role of grammatical categories in forming of the functionally-semantic field are given.

Віняр Г.М.

канд. філолог, наук, доцент

ВАГОМИЙ ВНЕСОК У РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ НЕОЛОГІЇ

Рецензія на наукову працю Колоїз Ж.В. Українська оказіональна деривація. Монографія. - К.: Акцент, 2007. —311 с.

Рецензована праця стала подією в українській лінгвістиці, явивши науковому світові системний опис цікавого, незвичайного і водночас непростого мовного явища - оказіональної деривації. Розв'язання зазначеної проблеми було вже на часі, однак потребувало вдумливого й сміливого дослідника, який би не лише узагальнив здобутки своїх попередників, віддавши їм належне, але й вийшов за рамки традиційного підходу, сказав своє вагоме й переконливе слово, відкрив перспективи для наступних наукових пошуків. Таким здобутком стала монографія Ж.В. Колоїз „Українська оказіональна деривація”.

Залучаючи до розгляду складний, неоднозначний, проте історично виправданий процес продукування нових слів у кінці ХІХ - на початку ХХ ст., дослідниця об'єктивізує оказіональну деривацію як необхідне, цікаве, системне явище, що набуло в наш час небувалих масштабів і стало свідченням розкріпачення мови та її носіїв після тривалого регламентування ідеологами від мовознавства. Оказіоналізми ж діти мови - незвичні з погляду узуальної